

niye Ktp., Fâtih, nr. 390), Muhammed Pârsâ'nın Kur'an'ın son on sekiz sûresine yazdığı tefsir (Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 72), Nizâmeddin en-Nîsâbü'rî'nin *Ğarâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-Furkân* (Kahire 1321; Beyrut 1968) ve Abdurrahman-ı Câmî'nin *Tefsîrü'l-Câmî* diye de anılan *Tefsîrü'l-Kur'ân* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 405; Esad Efendi, nr. 78) adlı eserleri de kayda değer tasavvufî tefsirlerdendir.

Osmanlılar döneminde yaşayan mutasavvıflar da Kur'an'ın tamamına veya bir kısmına çok sayıda işarî tefsir yazmışlardır. Bunların başlıcaları şunlardır: Molla Fenârî, *Âynü'l-a'yân* (İstanbul 1325; Konevî tefsiri tarzında yazılmış bir Fâtîha tefsiridir); Cemâl-i Halvetî, *Tefsîrü'l-Fâtîha ve'd-Đuĥâ* (Osmanlı Müellifleri, I, 51); Bâyezid Halife, *Secencelü'l-ervâh* (*Tefsîrü'l-Fâtîha*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi ilâvesi, nr. 3/1; Osmanlı Müellifleri, I, 40); Muhyiddin Niksârî, *Tefsîru sûreti'd-Đuĥân* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 450); Ni'metullah Nahcuvânî, *el-Fevâtîhu'l-ilâhiyye ve'l-ma'rîfetü'l-ğaybiyye* (İstanbul 1326); Aziz Mahmud Hüdâyî, *Nefâisü'l-mecâlis* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 172-174); Ankaravî İsmâil Rusûhî, *Fütûhât-ı Ayniyye* (İstanbul 1328); Niyâzî-i Mısırî, *Tefsîrü'l-Fâtîha* (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 620); Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Tefsîrü'l-Fâtîha* (Osmanlı Müellifleri, I, 168). Osmanlılar döneminde yazılan işarî tefsirlerin en kapsamlısı ve en çok ilgi göreni İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ıdır (İstanbul 1137/1725, 1255, 1330). En önemli kaynakları *Te'vîlât-ı Necmiyye* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dır. Eşrefzâ-

de İzzeddin Efendi'nin *Enîsü'l-cinân fi tefsîri'l-Kur'ân*'ı da (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., nr. 976-986) oldukça kapsamlıdır.

Mutasavvıfların ölçülü işarî yorumları dirâyet metoduyla yazılan tefsirleri de kısmen etkilemiştir. Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-ğayb* ve *Levâmîu'l-beyyinât*, Kurtubî'nin *el-Câmi' li-aĥkâmi'l-Kur'ân*, Elmalılı Muhammed Hamdi'nin *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserlerinde zaman zaman âyetlerin tasavvufî yorumlarına da yer verilir. Âlûsî'nin *Rûhu'l-me'ânî*'sinde de tasavvufî etkiler açıkça görülür.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 38; Buhârî, "İlim", 15, "Tevhîd", 45; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, Kahire 1408/1987, s. 322, 329, 330, 339; Hâris el-Muhâsibî, *el-Veşâyâ*, Beyrut 1406/1986, s. 152, 288; Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-âzîm*, Râmpûr 1965, s. 9, 12, 24, 50, 99, 112, 122, 124; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 124-128, 294-296, 303, 414; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, Beyrut 1407/1986, s. 86-87; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtû'l-kulûb*, Kahire 1961, I, 103-108, 469, 511; Sülemî, *Tabakât*, s. 78, 231; ayrıca bk. neşreden giriş, s. 44; Gazzâlî, *İhyâ'*, Kahire 1939, I, 43, 55, 105, 108, 287, 289, 295-296, 298; III, 196, 225, 395; IV, 185, 238; a.mlf., *Mişkâtü'l-envâr* (nşr. Ebû'l-Alâ el-Affî), Kahire 1383/1964, s. 73; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, IV, 77; İbnü'l-Arabî, *Fuṣûṣ* (Affî), s. 73-74; a.mlf., *el-Fütûhât*, I, 49, 161, 179, 364; a.mlf., *Kitâbü'l-Kurbe* (Resâ'ilü İbn 'Arabî içinde), Beyrut 1997, s. 88-95; İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, Diyarbakır, ts., s. 29; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, Dimaşk 1948, s. 158-161; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, I, 243-245; V, 551; XIII, 359, 362; XVII, 113; XXII, 113; a.mlf., *Fî 'ilmi'l-bâtin ve'z-zâhir* (Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-müniriyye içinde), Kahire 1343, s. 235-253; a.mlf., *Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-kubrâ*, Kahire 1923, I, 50; II, 96; a.mlf., *Naḳṣü'l-manṭıq*, Kahire 1951, s. 70, 79, 84; Zehebî, *A'lâmü'n-nü-*

belâ', XVII, 252; Sübkî, *Tabakât*, III, 62; Şâtibî, *el-Muvâfakât*, III, 382-405; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 170; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Kahire, ts., V, 142; Süyûtî, *el-İtkân*, Kahire 1951, II, 178, 184, 186, 193; Şarânî, *et-Tabakât*, Kahire 1951, I, 6; Taşköprizâde, *Mezûâtü'l-ulûm*, I, 396, 427-429, 538; II, 220, 244-246; *Keşfü'z-zunûn*, I, 432-443, 450, 673; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, I, 6-7; Osmanlı Müellifleri, I, 40, 44, 51, 168, 186; Şeyh Saffet, *Tasavvufun Zaferleri*, İstanbul 1340, s. 109-119; İzmirli İsmail Hakkı, *Mutasavvife Sözlere mi, Tasavvufun Zaferleri mi?*, İstanbul 1341, s. 25-52; M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, Kahire 1372, I, 546; Said Nursî, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, İstanbul 1960, s. 60, 86; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Kahire 1381/1961-62, III, 18-82; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *eş-Şıla beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyû'*, Kahire 1969, I, 407-422; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul 1969, tür.yer.; a.mlf., *İşarî Tefsir Okulu*, Ankara 1974, tür.yer.; İhsan ilâhî ez-Zâhir, *et-Taşavvuf: el-Menşe' ve'l-meşâdir*, Lahor 1986, s. 243-259; Abdülhakim Yüce, *Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf*, İzmir 1996, tür.yer.; I. Goldzîher, *İslam Tefsir Eklolleri* (trc. Mustafa İslamoğlu), İstanbul 1997, s. 199-284; Ali Vasfî Kurt, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İstanbul 1998, s. 600; Erhan Yetik, "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", *DİA*, III, 213.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

İŞBÂ'

(الإشباع)

Beytin

bir ve ikinci mısralarının sonlarının
dolgu ögesi olarak uzatılması
(bk. KAFİYE).

İŞBİLÎ

(bk. EBÜ'L-HAYR el-İŞBİLÎ).

İŞBİLİYE

(إشبيلية)

İspanya'nın güneyinde
Endülüs bölgesinde

yaklaşık beş asır

İslâm hâkimiyetinde kalan ve
günümüzde Sevilla adıyla anılan şehir.

İşbiliye'den
(Sevilla)
bir görünüş

Muvahhidler dönemine ait Altın Kule ile (ön planda) Ebû Ya'kûb Yûsuf tarafından yaptırılan İsbiliye Ulucamii'nin günümüzde Santa Maria Kilisesi'ne çan kulesi olan minaresi

dayalı idi. Ayrıca çevresinde üretilen aspir (sarı boya yapımında kullanılan bir bitki çeşidi), şeker kamışı ve pamuğun da ticaret merkeziydi.

Araplar, müvelledler ve mevâlî arasındaki sürtüşmelere rağmen İsbiliye sosyal ve ekonomik açıdan kalkındı. 125'te (742-43) Humus (Hims) cündü buraya yerleştirildi. Bundan dolayı şehir zaman zaman Humus adıyla anıldı. Bu tarihlerde Mısırlı ve Yemenli aileler de bu yörede iskân edildi. 230 (844) yılında Normanlar İsbiliye'yi ele geçirip yağmalayınca Endülüs Emevî Hükümdarı II. Abdurrahman şehri bu tür saldırılardan korumak için sur içine aldı ve bir de cami inşa ettirdi (günümüzde bu caminin yerinde San Salvador Kilisesi bulunmaktadır). Abdullah zamanında Benî Haldûn, Benî Ebû Abde ve Benî Haccâc aileleri şehri yakıp yıktılar. III. Abdurrahman isyanlara son verip şehirde devlet otoritesini hâkim kıldı. 301'de (913) tahrip edilen (İbn İzârî, II, 130-131, 163-164) ve III. Abdurrahman tarafından yeniden yaptırılan İsbiliye surları Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılışından sonra tekrar inşa edildi.

İsbiliye mülûkû't-tavâif döneminde Abbâdîler'in eline geçti. 414 (1023) yılında Kadı Ebû'l-Kâsım İbn Abbâd şehri hükümet merkezi olarak ilân edince Endülüs'ün en önemli merkezlerinden biri durumuna geldi. İbn Abbâd, Cehverîler'in hâkimiyetine son vererek Kurtuba'yı da Abbâdîler'e bağladı. Bu dönemde İsbiliye edip ve şairlerin toplandığı bir kültür merkezi oldu. 484'te (1091) Murâbtırlar'ın eline geçen İsbiliye, 484-540 (1091-1145)

yılları arasında mâmur bir şehir haline geldi. Çarşı ve pazarlarında canlı bir ticarî hayat göze çarpıyordu (a.g.e., IV, 105-108). İsbiliye 526'da (1132) Kral VII. Alfonso tarafından yağmalandı ve Murâbtırlar'ın İsbiliye valisi çarpışmalar sırasında öldürüldü.

İbn Merdenîş ile kayınpederi İbn Hemûşk döneminde İsbiliye halkı sıkıntılı günler yaşadı ve İbnü'l-Ahmer ile İbn Hûd arasında el değişti. Ancak Muvahhidler'den Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdülmü'min zamanında şehir Merakeş'ten sonraki ikinci hükümet merkezi haline geldi. 564 (1168-69) yılında sel suları yüzünden büyük ölçüde tahribata mâruz kalarak yıkılan eski surları Ebû Ya'kûb Yûsuf kendi özel servetiyle yeniden yaptırdı.

İsbiliye, Muvahhidler döneminde birçok imar faaliyetine sahne oldu, uzak mesafelerden su getirildi. Şehrin nüfusu arttı. Halkın gelir düzeyi yükseldi ve şehir "arûsu bilâdî'l-Endelûs" (Endülüs ülkesinin gelini) diye tanınmaya başlandı. Muvahhidin Camii olarak bilinen İsbiliye Camii yetersiz kalınca Ebû Ya'kûb Yûsuf, İsbiliye Ulucamii'nin yapılmasını emretti (567/1171). Caminin, çan kulesine dönüştürülen ve Giralda (Melviye) adı verilen minaresi İsbiliye'nin sembolü durumundadır. Şehrin en önemli yapılarından olan Alkazar (el-Kasr) Sarayı'nın yapımına Muvahhidler döneminde başlanmış, ancak hristiyan hâkimiyeti zamanında tamamlanmıştır. Muvahhidler'in İsbiliye'de inşa ettirdiği eserlerin sonuncusu ve Alkazar'ın bir parçası olan Altın Kule (el-Burcû'z-zehab, la Torro del oro) günümüze ulaşmıştır. 617'de (1220) İsbiliye'nin surları yenilendi. Şehir 597 (1200) yılında meydana gelen sel felâketinden, hristiyan saldırılarının artmasından ve Muvahhidler Devleti'ndeki karışıklıklardan büyük zarar gördü. VII. (XIII.) yüzyılda İsbiliye'de tercüme okulları açıldı. Yıllarca devam eden savaşlar ve on sekiz ay süren kuşatmadan sonra Kastilya Kralı III. Fernando şehri ele geçirdi (646/1248). 400.000 kadar insan bölgeyi terketmek zorunda kaldı. İsbiliye Ulucamii, Santa Maria Kilisesi'ne dönüştürüldü. Merînîler İsbiliye'yi ele geçirmek için çok gayret sarfettilerse de başarılı olamadılar. 1996'daki sayıma göre şehrin nüfusu 697.487'dir. Ortaçağ'da İsbilî nisbesiyle tanınan birçok âlim vardır. *Kitâbü'l-Filâha* yazarı Ebû'l-Hayr el-İsbilî, botanikçi İbnü'l-Avvâm, İbn Ebû'r-Rebî ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî bunlardan birkaçıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut 1402/1982, bk. İndeks; *Ahbâr mecmû'a*, bk. İndeks; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-mugrib*, II-IV, tür.yer.; Himyerî, *er-Ravzû'l-mî'târ*, s. 58-60; ayrıca bk. İndeks; Makkarî, *Nefhu't-şib*, I, 157, 234, 235, 271, 276; M. Abdullah İnân, *'Asrû'l-Murâbiîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Magrib ve'l-Endelûs*, Kahire 1383/1964, I, 324-352; Salâh Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karni'l-hâmisî'l-hicrî*, Beyrut 1981; G. Jiménez, *La Conquista de Sevilla*, Madrid 1985; D. Wasserstein, *The Rise and Fall of the Party Kings*, Princeton 1985, s. 75-76, 83-84, 86-88, 91-93, 95-96; ayrıca bk. İndeks; Hüseyin Münis, *Rihletü'l-Endelûs*, Cidde 1405/1985, s. 113-136; Hamedî Abdülmün'im M. Hüseyin, *et-Târîhu's-siyâsî li-medineti İsbiliyye fi'l-'aşri'l-Emevî*, İskenderiye 1407/1987; J. Bosch-Vilâ, *La Sevilla: 712-1248*, Sevilla 1988; a.mlf., "İsbiliya", *El²* (İng.), IV, 114-117; G. Gómez, *Elogio del Islam Español, Historia de Sevilla*, Sevilla 1992; Ferhat ed-Deşrâvî, "Memleketü İsbiliyye fi'l-karn 5/11", *Dirâsât Endelüsiyye*, VII, Tunus 1412/1992, s. 27-35; E. Lévi-Provençal, "İsbiliye", *İA*, V/2, s. 1226-1230; H. Terrasse, "İsbiliya", *El²* (İng.), IV, 117-118.

CÂSİM EL-UBÜDÎ

İŞÇİ

(bk. İCÂRE).

İŞKENCE

Sözlükte "incitmek, sıkıştırmak, acı çektirmek; kıvrım, hile" gibi anlamlara gelen Farsça *şikenc* (*şikence*) kelimesinden Türkçe'ye geçen *ışkence*, genel anlamıyla bir canlıya maddî ve mânevî olarak yapılan haksız eziyeti, acı ve ıstırap veren muameleyi ifade eder. Arapça'da *azâb*, *ta'zîb*, *mûsle*, *zulm*, *eziyet* (bk. EZÂ) gibi kelimeler de bazı nüanslarla bu anlamı içerir. Hukuk dilinde *ışkence*, geniş anlamıyla bir şahsın maddî veya mânevî varlığına yöneltilmiş maksatlı ve haksız eziyeti, acı ve utanç verici tutum ve davranışı, dar ve teknik anlamıyla ise itirafta bulunması için sanığa veya cezalandırma amacıyla suçluya yapılan aynı nitelikteki haksız davranışları ifade eder.

Günümüzde insanlık suçu olarak görülen *ışkencenin* insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişi vardır. Kur'an'da peygamberlerin ve onlara inananların öldürüldüğünden, çeşitli *ışkencelere* mâruz bırakıldığından söz edilir (el-Bakara 2/61, 91; Âl-i İmrân 3/21, 112, 181; en-Nisâ 4/155; el-En'âm 6/34; el-Mü'min 40/28; el-Burûc 85/4). Yahudilerin Bâbil'de ve Filistin'de, milâttan sonra ilk üç asırda hristiyanların